

**ҚАУІПСІЗДІК
ЖӘНЕ ҚОРҒАНЫС
САЯСАТЫ
МӘСЕЛЕЛЕРІНДЕГІ
АҚШ СЫРТҚЫ
САЯСАТЫНЫҢ
КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ**

Кіріспе

XXI ғ. басында АҚШ-тың қорғаныс саясаты жаһандық және аймақтық деңгейдегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласының халықаралық жүйесінің қызметінің нәтижелерін айқындайтын маңызды факторға айналды. Осы уақытта АҚШ-тың қорғаныс саясаты объективті және субъективті сипаттағы сыртқы және ішкі факторлары ықпалының нәтижесінде қалыптасты. Әлемдік саясатта жаңа болмағанымен, халықаралық лаңкестік, жаппай қырып-жою қаруын таратпау режимінің дағдарысы сияқты факторлар АҚШ-тың әскери-саяси басымдықтарын таңдауда шешуші рөл ойнады.

Қазіргі таңда мемлекеттің барлық дерлік доктриналық құжаттарында көрініс тапқан әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында белгілі бір қағидаттар қалыптасты. Қазіргі АҚШ-тың әскери-доктриналық көзқарастарын айқындайтын құжаттардың ішінде Ұлттық қауіпсіздік стратегиясын, «Құрама Штаттардың жаһандық көшбасшылығына демеу көрсету: XXI ғасырдағы қорғаныс басымдықтары» мен «Төртжылдық қорғаныс саласына шолу» атты Пентагон құжаттарын атап өтуге болады.

АҚШ сыртқы саясатын жүргізудегі басты үдеріс стратегиялық бастаманы сақтау болып табылады. Осыған байланысты американдық сыртқы саясат үш негізгі тірекке сүйенеді – американдық озық әскери үстемдік доктринасы (әлемнің ең жетекші держава мәртебесін сақтап қалу үшін АҚШ өзінің әскери қуатын жан-жақты нығайтуы тиіс), превентивті соғыс концепциясы (агрессивті әрекеттерді алдын алу үшін әскери соққыға алу дайындығы) және сыртқы саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін көпжақты ықпалдастық тиімсіз болғанда біржақты әрекет етуге дайындық.

Б. Обама әкімшілігі билік басына келгеннен кейін американдық жаһандық көшбасшылықты қайта қалпына келтіру мақсатында ұлттық жаңару идеясын ұсынды. Бұл тұрғыда әскери күш-қуат, оның ішінде американдық жетекшіліктегі қуатты одақтар (НАТО) және дипломатия АҚШ көшбасшылығының негізі болуда.

*АҚШ-тың ұлттық қауіпсіздігін қамтама-
сыз етудегі әскери күш-қуат рөлі*

Әскери күш-қуат сипатына, оның халықаралық қатынастармен өзара байланыстылығы және қолдану нысаны мен тәсілдеріне қатысты мәселелерді зерттеу американдық саясаттануда, тарихи және әскери ғылымда аса маңызды рөл ойнайды. Қырғи-қабақ соғысы аяқталғаннан кейін АҚШ-тың әскери стратегиясының даму болашағы туралы сұрақ қозғалғанда әскери күшті пайдалану мәселесі өзекті бола бастады.

Американдық мамандардың көпшілігі күштің халықаралық қатынастардың маңызды ұғымы болып табылатындығын атап өтеді. Халықаралық ортадағы мемлекеттің жүріс-тұрысы мен әлемдік сахнадағы мемлекеттердің иерархиясына ықпал ететін күш мәселесіне көптеген зерттеулер арналған. Американдық сарапшылардың пікірінше, мемлекеттің өз саяси мақсаттарына қол жеткізуде әскери қуаттың орны халықаралық қатынастардың жағдайы мен құрылымына талдау жасаудың негізінде айқындалады. Бұл мәселе бойынша көптеген пікірлер бар. Саяси реализм өкілдері халықаралық қатынастарда анархияның үстемдігін және әрбір мемлекеттің өз мүдделерін қорғау кезінде өз күштеріне сенетіндігін атап өтеді. Мемлекеттің өз сыртқы саясатында әскери күшті қолдану себебі ретінде ұлттық мүдделерді қорғау тұжырымдамасы кең пайдаланылады. Белгісіздікке және өшпенділікке толы әлем мемлекет басшысын өз ұлттық мүдделерін бірінші орынға қою қажеттілігіне итермелейді. Осылайша, ұлттық мүдделер сыртқы саясаттың басқа да қырларын қамтитын ұлттық өзімшілдіктің синониміне айналады. Г. Моргентаудың пайымдауынша, саясат бұл әскери әлеуетке сүйенетін мемлекеттердің қуаттылық үшін күресі арқылы шешілетін мүдделер қақтығысы, ал әскери қуат болса, бұл басқа мемлекеттерге қатысты елдің ұстанымы негізделген іргетас болып табылады. Егер іргетас әлсіз болса, онда басқасы да дәрменсіз болмақ [1].

Американдық теоретиктер халықаралық қатынастардағы әскери күштің басты рөлін мемлекеттің бейбіт әрі соғыс жағдайында да кездесетін проблемалар аясында оның саяси қысым көрсетудің құралы болуымен негіздейді. Әскери күшті жақтаушылар оның сыртқы саясаттағы жетістіктерге тікелей ықпалы болмаса да, аталған екі ұғым арасында байланыстың болуын атап көрсетеді. Мысалы, К. Уолцтың пікірінше, елеулі әскери қуаты бар мемлекеттің ойдағыдай қоқан-лоқы көрсетуге, саудаласуға, қысым көрсетуге, жеңіп шығуға мүмкіндігі бар. Сондық-

тан, бұл тұрғыда күш – бұл халықаралық саяси әрекеттің негізі және басыңқы құрал [2].

АҚШ-та әскери күшті пайдаланудың негізгі нысандары ретінде қорқыту (deterrence), мәжбүрлеу (compellence) және одақтастар алдында міндеттемелерді орындау, қайта сақтандыру (reassurance) көрсетіледі [3].

Қорқыту Вашингтон сыртқы және әскери саясатының негізгі тұжырымы болып табылады. Бұл жағдайда әскери күш қарсыласушы жақтың ойластырылмаған қадамдарына жол бермеу мақсатында зарар шегу мүмкіндігі қауіпін тудыру үшін пайдаланылады.

Американдық сарапшылардың пайымдауынша, мәжбүрлеу – бұл қарсыласушы жақты АҚШ-тың өз қажеттіліктерімен санасатын жолға күш қолдану қауіпін көрсету арқылы бағыттау қабілеттілігі. Осылайша, мәжбүрлеуде күш белсенді түрде, ал қорқытуда пассивті түрде қолданылады. Қорқыту жетістігі қауіптің жүзеге аспауымен, ал мәжбүрлеу жетістігі қарсыласушы жақтың ұсынылған талаптармен келісу жеделдігімен айқындалады. Мәжбүрлеу қойылған мақсаттарға немесе қалаулы нәтижелерге қол жеткізу үшін шектеулі түрде күш қолдану мүмкіндігін қарастырады.

Мәжбүрлеу дипломатиясы (coercive diplomacy) осындай іс-әрекеттің маңызды бағыты болып табылады. Қырғи-қабақ соғысы кезінде ол КСРО мен АҚШ арасындағы ядролық қарсыласудың өршу тәуекелінің болуына байланысты мейлінше сақтықпен пайдаланды. Қазіргі жағдайда ядролық шиеленіс әлеуетінің азаюына байланысты Вашингтон саясатында мәжбүрлеу дипломатиясының рөлі артуда. Бұрынғы Югославияға, Иракқа, Иранға және Ресейге қарсы санкциялар мен эмбаргоны пайдалануы бұған дәлел болып табылады.

Одақтастар алдында міндеттемелерді қайта растау АҚШ үшін халықаралық әскери-стратегиялық жағдайды жақсартуға және әлемдегі қолайлы ахуалдың орнауына бағытталған. Одақтастармен және әріптестермен қатынастарды жақсарту, аймақтық тұрақтылықты нығайту және әскери бәсекелестікті азайту қайта сақтандырудың мақсаты болып табылады. Осы мақсаттарға қол жеткізуге қарулы күштердің алдыңғы шепте болуының, әртүрлі аймақтар арасында әскери бөлімшелердің айналымының, бірлескен жаттығуларды өткізудің және әскери көмек көрсетудің қисындасуы ықпал етеді.

Қырғи-қабақ соғысы аяқталғаннан кейін қабылданған ұлттық қауіпсіздік стратегияларына талдау жасай отырып, әлемдік сахнада әскери

күшке сүйену мүмкіндігі қарастырылғандығын көруімізге болады.

Президент Б. Обаманың сыртқы және әскери саясат жөніндегі ұстанымы сайлау науқанына дейін қалыптасты. Атап айтқанда, халықаралық саясатта күш қолдану рөлін азайтуға, халықаралық дауларды шешуде қару қолданудан бас тартуға шақырды. Б. Обаманың либералдық сыртқы саяси көзқарасы АҚШ сыртқы саясатының қайта қарастырылуы және әскери үстемдік талпынысынан бас тартылу мүмкіндігін көрсетті. Дегенмен, 2010 жылдың мамыр айында Вест-Пойнт әскери академиясында сөз сөйлеген Б. Обама азаматтар өміріне, одақтастардың қауіпсіздігіне қауіп төнуі жағдайында Құрама Штаттардың әскери күшті біржақты қолдану мүмкіндігін атап өтті. Халықаралық пікір маңызды болғанымен, Америка өз азаматтарын, жері мен құндылықтарын қорғау үшін келісімді қажет етпейтіндігін атап өтті.

Б. Обама әкімшілігі сыртқы саясатының әскери-саяси құрауышы

Жаһандық көшбасшылықты сақтауға бағытталған қазіргі АҚШ-тың әскери саясатының негіздері Б.Обаманың жаңа әскери стратегиясы ретінде белгілі болып табылатын 2012 жылғы Пентагонның «Құрама Штаттардың жаһандық көшбасшылығына демеу көрсету: ХХІ ғасырдағы қорғаныс басымдықтары» атты құжатында көрініс тапқан.

2014 жылдың наурыз айында Пентагон өзінің кезекті «Қарулы күштерінің жағдайы мен даму болашағына жан-жақты шолу» атты құжатын жариялады. Құжатта жаңа технологиялардың және жаңа күш орталықтарының пайда болуымен, сондай-ақ ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатерлердің өсуімен сипатталатын өскелең дамып жатқан жағдайда Вашингтон өз алдында тұрған міндеттерді шешіп жатқандығы жөнінде айтылады. «Қарулы күштерінің жағдайы мен даму болашағына жан-жақты шолуында» «Қорғаныс жөніндегі стратегиялық нұсқауларда» бекітілген стратегиялық тұжырымдарды ескеретін ұсыныстар бар және АҚШ территориясын қорғауды, күш мүмкіндігін қолдану арқылы жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді және қорқыту арқылы тойтаруды, сонымен қатар кез келген қарсыласушы жақты жеңу дайындығы қарастырылған.

Құжат авторлары үш басты ұсыныс енгізді. Біріншіден, АҚШ мүдделерін қорғауға және әлемдегі оның көшбасшылығын сақтауға ықпал етуге бағытталған 2012 жылғы әскери стратегияға бейілділік болып табылады. Екіншіден,

әлемдегі жағдайдың өзгеруіне байланысты қарулы күштер құрылымының теңдестірілген өзгерістері үшін қажетті шараларды айқындау. Үшіншіден, шектемелер жағдайында әскери шығыстарға бақылау орнату бойынша шараларды құрастыру.

Құжатқа сәйкес, Құрама Штаттардың ұлттық мүдделері ретінде АҚШ, оның одақтастары мен әріптестерінің қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуі, қуатты ұлттық экономика, әмбебап құндылықтарға бейілділік, бейбітшілік, қауіпсіздік пен ынтымақтастықты қамтамасыз ететіні халықаралық тәртіп көрсетілді. Сонымен қатар қорғаныс саласындағы басымдықтар да белгіленді: Азия-Тынық мұхиты аймағындағы қарулы күштердің қайта орналастырылуы мен АТА-дағы тұрақтылықты қамтамасыз ету, Еуропа мен Таяу Шығыстағы тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету, Таяу Шығыс пен Африкадағы экстремистермен және лаңкестік қауіптермен күрес саласындағы жаһандық көзқарасты қамтамасыз ету, қарулы күштердің қысқартылу жағдайында басым технологияларға инвестицияларды салу, жаңа әріптестік байланыстарды дамыту және одақтастармен қатынастарды нығайту [4].

Әлемдегі қарқынды өзгеріске ұшырап жатқан әскери-саяси жағдайға бейімделу мақсатында АҚШ өзінің ядролық стратегиясын қайта қарастыруға кірісті. «Қарулы күштерінің жағдайы мен даму болашағына жан-жақты шолу» атты құжатта американдық ядролық арсеналдың ұзақмерзімді болашақта ұлттық қауіпсіздік пен мемлекет мүдделерін қамтамасыз етудің тәсілі болып табылатындығы көрсетілді. Осылайша, Б. Обама әкімшілігі ядролық қаруды мемлекеттің жалпы әскери әлеуетіне ядролық құраушыны түйістіру арқылы Құрама Штаттардың тұтас қуатын арттырудың тиімді құралына айналдыруға талпынуда.

Б. Обама әскери шығындардың қысқартылуына қарамастан, американдық әскери басымдылықты сақтап қалуға көңіл бөлуде. Қарулы күштері басқа мемлекеттерден сапалы түрде асып түсетін АҚШ жыл сайын әскери қажеттіліктерге басқа жетекші елдермен салыстырғанда көбірек жұмсайды және бұл көрсеткіш бойынша Қытайдан 5 есе асады. 2015 жылға арналған АҚШ-тың әскери шығындары 585 млрд АҚШ доллар көлемінде бекітілді. АҚШ-тың шетелде 800-ге жуық әскери объектілері бар.

Қазіргі американдық әскери стратегия қарулы күштер санын қысқарта отырып, олардың тиімділігі мен жаһандық ауқымда күш-қуатты көрсете білу мүмкіндігін қарастырады. Осыған

байланысты арнайы операцияларды рөлі артуда. Қарулы күштер тұрақтандыру бойынша ауқымды, ұзақ операцияларды өткізуден шектелген миссияларға (лаңкестікпен күрес, жаттығулар өткізу, жергілікті тәртіп сақтау күштеріне көмек) қайта бағдарланатын болады.

Қаражатты үнемдеу мақсатында жаһандық қауіпсіздік жүйесін құру бойынша бірлескен қызметті ұйымдастыруға одақтастар мен әріптестерді тарту міндеті қойылған. Геосаяси жағдайдағы өзгерістерді, қару-жарақ пен әскери техниканың жаңа түрлерінің пайда болуын, қаржылық шектеулерді ескере отырып, АҚШ қорғаныс ведомствосының басшылығы кең ауқымды міндеттерді шешуге қабілетті қарулы күштер құруды жоспарлап отыр. Теңіз пехотасының корпусын 190 мыңнан 182 мыңға, құрлықтағы әскерді 520 мыңнан 440-450 мыңға дейін, ал 2017 жылға таман АҚШ Ұлттық гвардиясы жеке құрамын 355 мыңнан 335 мыңға дейін қысқарту жобалануда.

Қазіргі таңда АҚШ Қарулы күштері өз мемлекеті мен оның одақтастарын қорғау бойынша қарулы қақтығыстарға және де ел ішіндегі және шетелдегі апаттар салдарларымен күресуге, жаппай қырып жою қаруының таралуына қарсы тұруға, кибер қауіптермен күресуге тартылуы мүмкін. 2014 жылдың қазан айында Африкаға Эбола безгек ауруының таралуымен күресу үшін 4 мыңға жуық америкадық әскерилердің жіберілгендігін атап өтуге болады.

АҚШ сыртқы саяси және әскери стратегиясының маңызды институты ретінде Солтүстік Атлантикалық Одақ қарастырылады. 2015 жылғы АҚШ-тың жаңа ұлттық қауіпсіздік стратегиясында қауіпсіздіктің қауіптеріне қарсы тұру үшін НАТО күштерін модернизациялау мәселесі атап өтілген [5]. Бұл әлемдегі тұрақтылықты қамтамасыз ету, Еуропадағы бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі АҚШ-тың бейілділігін нығайту, агрессияға жол бермеу мен туындайтын кез келген қауіптерге қарсы тұру мақсатында НАТО-ны жаңғырту үшін қажет. Сонымен қатар жаңа ұлттық қауіпсіздік стратегиясында мемлекет азаматтарына немесе одақтастарына қауіп төнген жағдайда біржақты әскери күшті пайдалану құқығы көрсетілген. Бұл НАТО бойынша одақтастарын, әсіресе, Балтық елдерін Ресейдің ықтимал агрессиясынан қорғау дайындығын көрсетеді.

2014 жылдың 4-5 қыркүйек аралығында өткен НАТО-ның Уэльстегі саммитінде Украинадағы Ресей әрекеттері ресми түрде еуроатлантикалық қауіпсіздік үшін үлкен қауіп-қатер ретінде

мойындалды. Сондай-ақ саммитте НАТО-ның ұтқыр күштері (NATO Response Force) құрамында дайындығы жоғары алдыңғы қатарлы арнайы топ (Very High Readiness Joint Task Force) құру туралы мәселесі шешілді. Саммит декларациясына сәйкес, НАТО-ның шығыстағы шекарасында орын алған жағдайға байланысты осындай бөлімшелерді құру қажеттілігі туындады. Штаб-пәтері Шығыс Еуропаның бір мемлекетінде орналасатын құрлықтағы, әуе және теңіз бөлімшелері болады. Бұл топтардың Ресеймен шекаралас жерде орналасатындығын атап өткен қажет [6].

2015 жылдың 21-22 қаңтар аралығында Брюссельде өткен НАТО Әскери комитеті отырысында «Жаңа қауіп-қатерлерге жауап берудегі ұйым қарулы күштерінің дайындығын жақсарту жоспары» (NATO Readiness Plan) қарастырылды. Одақ мүшелері қорғанысқа он жыл ішінде ЖІӨ-ның 2% дейін шығындарды арттыру бойынша ортық шешімге келді. Шығыс Еуропадағы НАТО күштерін арттыру бойынша шығындарды Вашингтон өз мойнына алатын болды [7].

Осылайша, АҚШ-тың стратегиялық құжаттарына талдау жасай отырып, оның бірімнді еместігін атап өтуіміз керек. Бір жағынан Вашингтонның әскери стратегиясы қазіргі геосаяси шынайылыққа және Құрама Штаттардың қаржы-экономикалық мүмкіндіктеріне сәйкестендірілуіне бағытталған. Екінші жағынан, Обама әкімшілігі әлемдік үстемдікті және де басқа әлемдік күштер орталығымен қатаң бәсекелестікке түсу үшін әскери-стратегиялық әлеуетін сақтау ұмтылыстарынан бас тартпағандығына куә болудамыз.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, қазіргі АҚШ әкімшілігінің қорғаныс саясаты әскери-техникалық артықшылықтарын пайдалана отырып, жаһандық американдық әскери-саяси үстемдігін сақтап қалуға бағытталған.

АҚШ қорғаныс стратегиясы 3 қағидатқа негізделген:

- Құрама Штаттардың территориясын қорғау (шабуылды тоқтату және тойтару, ықтимал шабуылдар мен табиғи апаттардың салдарларын жеңілдетуде азаматтық үкіметке көмектесу);
- Жаһандық қауіпсіздік жүйесін құру (аймақтық тұрақтылықты қамтамасыз ету, қарсыластарды тойтару, одақтастар мен әріптестерді қолдау, қауіпсіздіктің жалпы проблемаларын шешу үшін басқа мемлекеттермен ынтымақтасу)

- Күш көрсету және шешуші жеңіске қол жеткізу (агрессияны тоқтату, лаңкестік торларды әлсірету және жою).

Алайда, Құрама Штаттар өзінің күш-қуатына қарамастан өз қорғаныс саясатын жүргізуде белгілі бір кедергілерге кезігеді, сондықтан

мақсаттарға қол жеткізу үшін одақтастармен, әріптестермен ықпалдасуға ынталы болуда. АҚШ Азия-Тынық мұхиты, Таяу Шығыс және Орталық Азия аймақтарында екіжақты және көпжақты әскери ынтымақтастықты дамытатын болады.

Әдебиеттер

- 1 Morgenthau H. Truth and Power. – New-York, 1970. – P. 201.
- 2 Kenneth Waltz. The Spread of Nuclear Weapons: More May Better». Adelphi Papers, Number 171. London: International Institute for Strategic Studies, 1981. – P.4.
- 3 Earl H. Tilford, Jr. National defense into the 21st century: defining the issues. A Special Report from the Strategic Studies Institute // <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB264.pdf>. [Accessed 20.03.2015].
- 4 Quadrennial Defense Review 2014 // http://www.defense.gov/pubs/2014_Quadrennial_Defense_Review.pdf [Accessed 20.03.2015].
- 5 The 2015 National Security Strategy // https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf [Accessed 20.03.2015].
- 6 Wales Summit Declaration // http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm [Accessed 22.03.2015].
- 7 Statement by the NATO Defence Ministers on the Readiness Action Plan // http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_117222.htm [Accessed 22.03.2015].